

reglen ligger de tilbage i gården eller dog med en gavnl til gaden, og dette var også tilfældet tidligere, ligesom vi kender det fra middelalderens købstæder og visse provinskøbstæder endnu senere.« Derimod finder vi ofte indersteboligen placeret netop i gadelængen.¹¹

Både renæssancehuset og det T-formede middelalderanlæg synes bygget med tagbærende midtsuler, en konstruktion, som er temmelig unik på Sjælland, og som vist ikke er påvist med sikkerhed i andre sjællandske gårdtomter. Middelalderbygningerne rekonstrueres som bulbyggede træhuse, men det eneste holdepunkt herfor synes at være den forholdsvis regelmæssige stolpeafstand. Omvendt bliver uregelmæssig stolpeafstand taget som indicium for bindingsværk med indre sidebånd i renæssancehuset. Her er man dog lidt i vildrede, for på grundplanen er huset forsynet med bulvægs-signatur, mens det på Jørgen Kraglunds rekonstruktionstegning har fået bindingsværk med lervægge. Som tidligere nævnt kan det undre, at hverken bul- eller sulekonstruktionen, som skal have eksisteret frem til 1660, kan spores i det genanvendte tømmer.

De arkæologiske undersøgelser i forbindelse med Pebringegårdens flytning foregik under langt mere ugunstige vilkår end de udgravninger, som Steensberg senere gennemførte. De middelalderlige stolpehuller og rester af gulvlag fremkom i forbindelse med ejerens planering af tomten, og det er klart, at der af en udgravning af den karakter må drages slutninger med langt større forsigtighed, end det er sket her. Axel Steensberg har i sin nye publikation revideret sin opfattelse af 1700tals-gården, mens tolkningerne af de øvrige undersøgelsesresultater gentages uden nogen form for reservation. Pebringegårdens resultater må imidlertid tages med et betydeligt gran salt, og det havde været rimeligt om Steensberg havde benyttet dette gensyn med Pebringegården til at gøre opmærksom herpå og til at diskutere de alternative tolkningsmuligheder.

Claus Bjørn: Sognehistorier i 1980'erne – tradition og fornyelse

Igennem det meste af dette århundrede har *sognehistorien* været en af grundpillerne i den lokalhistoriske litteratur. Sagnet har tydeligvis været oplevet som en naturlig afgrænsning for den lokalhistoriske monografi. Det er herhjemme temmelig sjældent, at man har valgt i bogform at behandle landsbyen/ejerlavet, men sognet er i nyere tids lokalhistoriske litteratur ikke sjældent udtrakt til at omfatte kommunen – dvs. kommunen før 1970. Det kan så tolkes sådan, at de officielle institutioner som kirke og præst, skolevæsen og lærere og kommunestyret har været opfattet som væsentlige elementer, hvortil man knyttede sin identitet som medlem af et lokalsamfund. Det var altså her, man hørte til, når man ville indsnævre sit geografiske tilhørsforhold mere end til at være jyde og dansker. Kommunalreformen ophævede de kommuner, der for de flestes vedkommende havde eksisteret siden 1841/1867. Og sognet er antagelig i 1980'erne meget reduceret som meningsfyldt ramme for tilværelsen. Bevares – dåb, konfirmation osv. er centrale begivenheder i livsforløbet, men for erhverv, uddannelse, økonomisk aktivitet i bredeste forstand og foreningsliv er sognet for størstedelen holdt op med at eksistere som det naturlige »rum«.

Det har ikke begrænset antallet af nye sognehistorier – måske snarere tværtimod. Selve ophævelsen af de gamle rammer synes i en række tilfælde at kunne være en direkte spore til at få fastholdt fortiden. Men herom mere i det følgende, hvor en håndfuld af dette årtis sognehistorier vil blive kommenteret og diskuteret.

I Vr. Horne herred i Ribe amt ligger Janderup og Billum sogne som to smørklatter i en ellers barsk egn. Her er relativt gode jorder, herunder frugtbare enge, og de to sogne har i nyere tid været meget »levende« med aktivt foreningsliv, højskole – og et af landets allerældste andelsmejerier, ikke at forglemme! På baggrund af den traditionelt høje

11. smsts. s. 353.

standard for lokalhistorisk arbejde i det sydvestlige Jylland er det med forventninger, man tager fat på et lokalhistorisk værk om de to sogne.

Det er med forsæt, at jeg taler om værk, for 1979 til 1983 udsendtes *Janderup og Billum Sogne I-III* i tre ganske svære og tættrykte bind à mere end 300 sider hver. Det er en imponerende bedrift, der har få sidestykker i den lokalhistoriske litteratur. Og der er trods alt tale om to sogne med et samlet indbygger-tal på godt 2000.

Værket er udgivet af et udvalg af lokale folk – bd. I ved H. K. Kristensen, bd. II ved H. K. Kristensen og Chr. Simonsen og bd. III ved Knud Jensen og Chr. Simonsen. Nu afdøde førstelærer H. K. Kristensen og politias-sistent Knud Jensen, begge markante lokal-historikere, har bidraget med store dele af værket, men ellers er der tale om en kollektiv indsats. Forfatterfortegnelsen tæller (vistnok) 31 navne. Forberedelserne går tilbage til 1973, og værket er udgivet med lokal, økonomisk støtte, herunder rentefrie lån fra de stedlige andelskasser. Janderup og Billum sogne er et af de områder, hvor denne særlige form for pengeinstitut på andelsbasis har fået betydelig udbredelse.

Af de godt 1000 sider omhandler henved halvdelen gård- eller mere præcist ejendoms-historien. Resten, deriblandt bd. I i hele sin udstrækning, behandler sognene generelt. Man begynder med begyndelsen, dvs. geografi og arkæologi, fortsætter over kirker og præster, skoler og deres lærere til sognets almindelige, dvs. økonomiske og erhvervsmæs-sige historie. Til slut i bd. I er der et stort afsnit om foreningslivet i de to sogne. Bd. II har en (kortfattet) beretning om kommunens historie og en (mere indgående) om fattigvæsenets og de fattiges forhold i 1800-tallet. Så følger lidt om veje, jernbaner, sognefogeder og lidt mere om jordemødre. Og så kommer ejendoms-historien, som man faktisk selv i værket introducerer som: gårdhistorien. Bd. III fortsætter og afslutter ejendoms-historien og samler til slut nogle åbenbart »glemte« bidrag op – stationsbyerne, lidt forenings-historie og en halv snes udmærkede sider om post-væsenets udvikling i Janderup og Billum.

Det siger sig selv, at de mere end 1000 sider rummer en rigdom af oplysninger. Langt de fleste bidrag, og naturligvis ejendoms-historierne, er factsfyldte til det bristefærdige. Det er arkiverne – landsarkivet i Viborg og de to lokalhistoriske arkiver – der leverer de ældre informationer, og for nyere tid har man tydeligvis suppleret godt op med erindringer og beretninger af nulevende. Derimod synes man ikke at have arbejdet med avisstoffet særligt indgående, og det er en svaghed. Der udkom dog aviser i Varde fra 1854.

Værkets problem er den manglende disposition og redigering. Et sted efter år 1800 går sognets almindelige historie ligesom i opløsning og må stykkes sammen fra alle mulige spredte afsnit. Det kan være svært at holde sammen på Janderup og Billum i 1800- og 1900-tallet. Den kommunale historie er desværre reduceret til næsten udelukkende stik-ord – hvor man dog savner en indgående be-handling af sognerådsstyrets virkelighed med valg, procedurer, konflikter, arbejdsområder osv. I det store afsnit om foreningslivet er det et væld af informationer, der med megen møje kan stykkes sammen til et mønster, for det sker ikke i værket. Her var f.eks. to afholdsforeninger (bd. I s. 275 og 316), der bl.a. fik standset salget af spiritus i de to brugsfor-eneringer (bd. I s. 253 og 312) og fik taget bevillingen fra kroen. Det må have berørt kom-munen – men herom ikke et ord. Man går næppe galt ved at antage, at afholdsspørgs-målet i en række år op til 1. verdenskrig har præget livet i de to sogne, men det fremgår faktisk ikke af de tre bind.

Det er et værk med mange gode bidrag. Ejendoms-historierne er så fyldige og udfør-lige, som man rimeligt kan forlange og i por-trætterne af beboerne er der mange »sete« træk. Og det skal her bemærkes, at der abso-lut ikke er tale om skønmaleri, men ofte åben-hjertige karakteristikker og gode beskrivelser af de skævvoksede – fysisk som åndeligt – per-soner, der var et talrigt indslag i »de gode gamle dage«. H. K. Kristensen og Knud Jensens bidrag er naturligvis fyldige og op-lysende og Gerda Scherfig-Jensen leverer (bd. I s. 143ff.) en særdeles uheroisk beretning om sognene i besættelsestiden.

Værket om Janderup og Billum sogne er en guldgrube for enhver historisk interesseret. Man skal blot gøre sig klart, at man selv skal præstere et betydeligt arbejde for at finde guldet frem. Ikke-stedkendte svigtes ved manglende oversigtskort.

Men det er måske vigtigere at prøve at få fat på, hvad et sådant værk skal tjene til i det lokalsamfund, hvor det er blevet skabt. Forordet er måske typisk vestjysk yderst blufærdigt og noterer blot, at interessen for at få skrevet en sognehistorie længe havde eksisteret, og at den så blev styrket ved oprettelsen af lokalhistoriske arkiver. Et hensygnende udvalg blev genoplivet og tilført nye kræfter og nu foreligger altså resultatet af dets virksomhed.

Værket om de to sogne må opfattes som et stort anlagt og med en kolossal arbejdsindsats gennemført stræben efter at tilvejebringe noget, der kan fastholde den kollektive hukommelse om fortidens vilkår, ejendomme og mennesker i de to sogne. Det kan forklare den voldsomme opdyngen af navne, data og store og små træk og begivenheder. Man vil have fundet frem og her på tryk, hvad man faktisk kan finde frem og hvad man ved om tidligere tider i Janderup og Billum. Udviklingslinier og forklaringer træder derfor i baggrunden.

Man kan stille sig en mere afgrænset opgave, end man har gjort det i de to vestjyske sogne. *Skelby og Gunderslev – træk af sognenes historie*, der udsendtes i 1985, markerer ved sidste del af titlen, at sigtet eller ambitionerne er anderledes. De to sogne ligger på Sjælland, indtil 1970 i hver sit amt Præstø og Sorø og nu fortsat skilt mellem Storstrøms og Vestsjællands amt. Her er det præstekaldet, der har bundet de to sogne sammen – der er mindre end en kilometer mellem de to sognekirker – og i nyere tid fik de to selvstændige kommuner en fælles skole (Suså-skolen, 1956). En sognehistorisk forening dækkende begge sogne/kommuner var udgangspunkt for nedsettelsen af et udvalg, der efter en årrækkes forarbejde har fremlagt en meget smuk og typografisk veltilrettelagt bog i moderne tværfORMAT, der netop giver træk af de to sognes udvikling fra oldtiden til vore dage.

Indholdsmæssigt følger man i traditionens spor med landskab, arkæologi, bebyggelse,

kirker, herregården (Gunderslevholm – vældig fornemt illustreret), præster, skoler og blandede emner som overtro, åndelige brydninger m.m. Det er gennemgående velskrevne beretninger om de forskellige emner. Man går ikke i dybden – det forbyder alene omfanget af de enkelte bidrag. Uden for det vedtagne er Frank Rasmussens fagkyndige gennemgang af eksempler på lokal, ældre byggeskik, der meget indgående og instruktivt kan tjene som vejledning for ejere og brugere af ældre bygninger i området.

Hvad vil nu denne form for lokalhistorie, der indledningsvis åbent erkender, at man kun har behandlet sider af emnet og faktisk ydermere peger på, hvor andre kan tage opgaver på sig. Her tales direkte om en bestræbelse for at fastholde og videregive »Skelby og Gunderslevs sognes historiske værdier«, som ikke må gå tabt i en moderne tid med store omvæltninger. Målgruppen er »de mennesker, der hører hjemme her, eller som interesserer sig for områdets historie«. Her er således tale om en bevidst konserverende indsats konfronteret med en nutidig udvikling, der – som det antydes – opfattes negativt og destruerende i forhold til de to sognes – ja, skal man kalde det identitet. Det bringer i erindring de mere ideologisk betonedede sider af tidligere tiders hjemstavnsbestræbelser. Det er en bog, der kan opfattes som en form for parallel til de velkendte »Velkommen til...«. Her er det så blot ikke børnehaveradresser og træffetider, men præstebioграфier og byggeskik, man giver folk i hånden. Og til *denne* funktion er den tiltalende og velillustrerede bog uden tvivl godt egnet.

Lokalhistorien i undervisningen er et slagord, der har været fremme nu i en årrække. Det fanger umiddelbart – det er bl.a. noget med en oplevelsesværdi, med muligheder for at »gå ud og se« på historien. Det kræver så materiale, tilgængeligt og bearbejdet, så der kan skabes sammenhænge og bibringes forståelse. *Aars by og sogn – træk af udviklingen fra 9000 f.Kr.–1985*, 1985, repræsenterer en type sogne/byhistorie, der netop retter sig ind mod et sådant behov, og det svarer også til hensigten ifølge forfatteren, ledende bibliotekar Jens

Bråtens forord. Det er træk af byens og sognets historie, for vi føres i rask tempo fra oldtiden til årene omkring 1800, hvor fremstillingen breder sig ud. Af bogens godt 150 sider handler de 100 om de sidste 100 år.

Jens Bråten præsenterer et materiale i sin bog. Han fremlægger kilder og helt faktuel prægede oplysninger, klipper i aviser (bl.a. for hele besættelsestiden s. 96ff.) og bringer en mængde gode illustrationer. Og her er der masser af kort, så man kan følge udviklingen af bysamfundet Aars fra udskiftningen til idag. Med korte rids af den almindelige tids-historie og med rene årstalslister for begivenheder i Aars by og sogn hægtes de mere berettende afsnit sammen. En forgænger som lokalhistoriker, Jens Kr. Nielsen, citeres flittigt for 1800-tallet, og der fornemmes undervejs, at tilgængeligheden af brugbart materiale i rigelig grad har bestemt fordelingen af stoffet. Det bliver også lidt skævt, når der bruges 12 sider på henrettelsen af et par lokale frihedskæmpere og den senere mindegudstjeneste for de pågældende.

Men det er en bog, der præsenterer sig selv som en foreløbig behandling af emnet. Den skal, igen ifølge forordet gerne tilskynde til videre lokalhistorisk aktivitet, og den har i det hele en tiltalende rapport- eller håndbogsudformning. Her lægges stoffet frem, vær's'go. Den er også udformet i forlængelse heraf, i A-4 format med dobbeltspaltet tekst, masser af afsnit, illustrationer og som nævnt adskillige gode kort. Når forfatteren formentlig har siddet og overvejet, hvad han kunne levere med de ressourcer han havde til sin rådighed – tid frem for alt – så er det en løsning, der slet ikke er så ringe endda.

Med Åstrup sogn i Gørding herred, Ribe amt, er man tilbage i det lokalhistorisk frugtbare Sydvestjylland. Her repræsenterer *Olga Pedersen: Aastrup sogn fra enevælde til udskiftning 1660-1790*, 1985, en bestræbelse på at forny den traditionelle sognehistorie. Olga Pedersen begrænser sig til perioden mellem sven-skekrigene og landboreformerne – og gid mange andre lokalhistoriske skribenter ville tage mod til sig og hellige sig det tidsrum, de virkelig er optaget af! Bogen er også en fornyelse ved den synsvinkel, forfatteren anlæg-

ger. Den kommer frem, da hun tager fat på kapitlet om sognets præster:

»Her skal ikke skrives nogen traditionel præstehistorie, det har andre og mere kompetente folk gjort. Istedet skal jeg forsøge at beskrive, hvad præsten betød i sognets liv og hverdag, hvad han repræsenterede verdsligt og kirkeligt, og kun for enkeltes vedkommende komme nærmere ind på deres livsforløb. I mange andre sammenhænge vil præsterne blive nævnt, da sognets liv ikke kan beskrives uden dem« (s. 36).

Det er sognet opfattet som menneskene i det, deres liv, arbejde og materielle omgivelser og tænke-måde, der har forfatterens opmærksomhed. Hun fører os fra en geografisk præsentation af sogn, herred og bebyggelse ind til dets institutioner, men de bliver til staidighed relateret til Aastrup-beboerne i det lidt over hundrede år, bogen omhandler. Kirke og præst, degne og skoler fungerer i et lille samfund, hvor det store omgivende samfund med staten, lovene, biskop og amtmand nok giver regler, men hvor virkeligheden ligeså meget formes af *den* præst, *den* konflikt mellem sognedegn og sognepræst og *de* holdninger, som bønderne indtog.

Centralt står skildringen af bøndernes verden, deres forhold til det noget fjerne herskab, rammerne for deres daglige hverdag i form af markerne, gårdene og de institutioner, man nu engang havde at gøre med. Og Olga Pedersen søger i nogle kapitler at komme omkring en bestemmelse af nogle træk i befolkningens mentalitet i Aastrup sogn i 1700-tallet.

Bogen er bygget op med en række, ret korte kapitler, hvor forfatteren opridser forudsætningerne for skildringen i form af lovgivning, definition af begreberne og almene historiske sammenhænge. Det gør hendes fremstilling let tilgængelig for læsere også uden større historiske forkundskaber. Hun har sin egen stil – korte, ofte ligesom udhuggede sætninger. Og den virker mange steder vellykket, særlig når hun kommer ind på det, som tydeligvis virkelig optager hende: skildringen af de enkelte menneskeskæbner i fortidens Aastrup sogn.

Der er noget i den fremstillingsform, der

svarer helt til det billede af de barske naturforhold, Olga Pedersen tegner til indledning og som går som en tone eller farve gennem hele bogen.

Det er ikke alt, der er lykkedes for forfatteren i dette hendes første skridt som lokalhistoriker. Det kniber med dispositionen, hvor hun både s. 81f., 106f. og 177ff. går i gang med landboreformerne. Gentagelser undgås ikke (s. 65 og igen s. 85), og det er nok lidt uheldigt at placere skolen før degnene, når forfatteren nu er startet med: kirke, præster...

Bogen om Aastrup sogn er forfatterens betretning helt igennem. Kildematerialet titter lejlighedsvis frem, og der er et udmærket noteapparat. Men lidt at hænge de med omhu fremdragne personskildringer op på ville have været en stor gevinst – et kort over lokaliteterne, hovedtallene fra matriklen og fra 1787-folketællingen osv. Nu kan det volde lidt problem at holde rede på hele det samfund, hvis mennesker og konflikter, Olga Pedersen er blevet draget af.

I sin indledning fortæller forfatteren om baggrunden for bogens tilblivelse. Det er igen det lokalhistoriske arkiv, som hun blev leder af i 1980, der blev sporen til at gå videre til at få skrevet denne bog. Heraf fremgår det også, at netop denne egns frugtbare lokalhistoriske miljø betød et sikkerhedsnet og en opmuntring.

Med sine støberande er det et væsentligt stykke lokalhistorie, der foreligger her. Her er et engagement i menneskelige vilkår over en kløft af et par hundrede år eller mere, der skinner igennem og holder interessen fangen.

For nogle år siden udsendte Anna Rasmussen sig bog om Hylke sogn i det attende århundrede. Den var en af de bøger, der i al stilfærdighed satte et skel i lokalhistorien herhjemme. Anna Rasmussen vidste, hvad man kunne hente frem om et anonymt sogn et sted i omegnen af den jyske højderyg. Her trådte kvinder og børn, velstående og fattige *bønder* frem for læseren.¹

Nu foreligger *Anna Rasmussen: Hylke sogn i*

det nittende århundrede, 1985, som en fortsættelse af den første bog. Først til udenværkerne. Note- og litteraturapparat er kommet med – det sidste måske lidt kortfattet, for det fremgår tydeligt af fremstillingen, at Anna Rasmussen kender litteraturen om vækkelserne og andelsmejeriernes tidlige historie, selvom de pågældende værker ikke optræder. Tegningerne fra første bind er afløst af fotografier, velvalgte og med instruktive billedtekster. Reproduktionen kunne måske generelt have været lidt bedre.

Og så til det nittende århundrede – og Anna Rasmussens adskiller sig fra normen! Hun indleder med auktion over krongodset 1767 og udskiftningen, og vi skal et godt stykke ind i bogen, før vi passerer år 1800. Men der er god mening i den afgrænsning bagud. Hvor slutter så det nittende århundrede – ja, programmatisk hedder det s. 303 sommeren 1914. Men det er lidt vel ambitiøst, for i flere af hendes kapitler eller emneflader standser hun i 1880'erne-1890'erne. I politik hører vi om Højre-Venstre – men vi når ikke frem til den første socialdemokratiske agitator eller de radikale og deres husmænd.

Efter disse indledende betragtninger over til indholdet. Det er Anna Rasmussens styrke som historiker, at hun i eminent grad har forstået at gribe og håndtere *lokalsamfundet*. Det er Hylke – et sogn og et pastorat med nogle landsbyer, et par større (ikke store) gårde og en mærkelig udvækst mod øst uden rigtig forbindelse til den øvrige del af sognet. Anna Rasmussen er så gået ind og set på, hvem der sidder på dette samfund. Det gør gårdmændene – og det er i hendes fremstilling »den herskende klasse«, der bestemmer over de andre og kan gøre livet surt for præst og skolelærere. De sidder på jorden og dermed i denne lokale sammenhæng, hvor det angår Hylke og ikke provisorierne, på magten. Det er Anna Rasmussens blik for mekanismerne, konflikterne, normerne, relationerne i dette gårdmandsdominerede lokalsamfund, der bærer hendes fremstilling. Hun får arbejdet sig meget tæt ind på Hylke-bøndernes leve-

1. Fortid og Nutid XXIX, 1981 s. 360f.

form. Men en fin balance mellem den materielle kultur, tænke- og væremåde, konjunkturers og ydre udviklings påvirkning får hun tegnet et bondesamfund på vej ud af 1700-tallet og frem mod foreningstiden. Der kom ganske vist station i Hylke og et par huse ved jernbanen – men sognet var og blev et bondesamfund (s. 130). Hun kommer bredt omkring i sin bestræbelse på at skrive en totalhistorie – blot afsnittet om folkesygdommene (s. 133ff.) kan fremhæves her til dokumentation af hendes skildrings kvaliteter.

Anna Rasmussen er optaget af sine Hylkeboere. Men hun holder dem ud i strakt arm, så vi kan stifte bekendtskab med dem. Uden at idyllisere eller det modsatte får hun tegnet en gårdmandsleveform præget af jordbundethed, af reservation overfor nyheder, det være sig personer og ideer, og af stærk trang til at hævde sig og sine her, hvor man nu havde sin jord. Det er et sogn uden vækkelser og voldsomme bevægelser, men dog med en ganske skarp protestholdning i 1880'erne (s. 294ff.). Det var ikke rart at være højremand i Hylke.

Anna Rasmussen skriver godt. Hun ud-

nytter og tolker sine kilder og placerer sine facts ind i en fremadskridende, lettilgængelig fremstillingsform. Hun er uhøjtidelig – og måske er der enkelte steder lidt af en skruden over i et næsten lidt pjattet sludrepræg (f.eks. 28 ø., 29 n., 157 ø.). Til afslutning – s. 297ff. – lader hun en enkelt person træde frem og lader sognets historie tale gennem ham en dag i sommeren 1914. Nogle vil finde denne afslutning lyrisk båret og løftet i forhold til den øvrige tekst, andre måske lidt påklistret.

Hylke var et anonymt sogn, der f.eks. kortes meget af i Nedergaards kendte Præste- og songehistorie. I Anna Rasmusens to bøger har sognet fået liv og profil. Der er sat et niveau for lokalhistorien, for sognehistorien, med disse bøger, som man fra disse år har at forholde sig til. For her er vist, hvad der kan præsteres.

Og så kan det som afslutning lige påpeges, at de to bøger i rækken, der peger fremefter, er skrevet af kvinder. En tilfældighed eller et varsel om en ny orientering af lokalhistorien i takt med kvindernes engagement også her?